

ارائه الگوی مفهومی عفاف جنسی مبتنی بر آیات قرآن کریم (پژوهش کیفی)

محمد سعید کریمی

سطح ۴ حوزه علمیه قم، کارشناس ارشد اخلاق کاربردی، قم؛ مؤسسه آموزش عالی اخلاق و تربیت
M_saeedkarami@yahoo.com

تاریخ پذیرش: [۹۸/۹/۲۳]

تاریخ دریافت: [۹۸/۱/۱۸]

چکیده

مقدمه: این پژوهش به ارائه الگوی مفهومی «عفاف جنسی» از طریق شناسایی و بررسی مؤلفه‌های عفاف جنسی و عامل‌های الگو پرداخته است.

روش: این اثر، پژوهشی کیفی و بنیادی است که در بخش ارائه الگوی مفهومی، براساس نظریه برخاسته از داده‌ها به توصیف و تحلیل پرداخته است. به این منظور از آیات قرآن ۷ مفهوم همسو با عفاف شناسایی و با رویکردی انسجام‌گرایانه تبیین شد. با ارائه الگو، نقش برخی از این مفاهیم در تبیین عفاف جنسی به تأیید رسید.

یافته‌ها: از مجموع ۳۴۵ آیه قرآن درباره مسائل جنسی، تعداد ۵۰ آیه که ارتباط مستقیم با عفاف جنسی داشت انتخاب و سپس با کدگذاری باز، مجموعاً ۴۹ کد شناسایی شد. در مرحله کدگذاری محوری، داده‌ها در ۱۹ محور و مفهوم کلیدی دسته‌بندی شدند و در مرحله کد انتخابی، این مفاهیم در ذیل ۴ عامل الگو، قرار گرفتند.

نتیجه‌گیری: عامل‌های الگو شامل مؤلفه‌های مقوله کانونی، زمینه‌ها و علل، مفاهیم راهبردی و پیامدهای عفاف جنسی شناسایی شد و در انتها با طی این فرایند، مدل مفهومی عفاف جنسی با رویکرد قرآنی طراحی گردیده است.

کلیدواژه‌ها: عفاف، عفاف جنسی، اخلاق جنسی، الگوی مفهومی، قرآن

مقدمه

سبک زندگی غربی تأثیرات هولناکی بر شیوع بی بندوباری جنسی داشته است. عفاف به صورت جهانی در همه‌ی نمونه‌های روابط حقیقی و مجازی دستخوش انحراف شده است. به‌عنوان یک نمونه از جلوه‌های بصری بی‌عفتی می‌توان به این آمار تکان دهنده در سال ۲۰۰۳ اشاره کرد که ۶۴ درصد از تمام برنامه‌های تلویزیونی در آمریکا حاوی مطالب جنسی بوده‌اند. (کانکل و همکاران، ۲۰۰۳) وجود برنامه‌ها و فیلم‌هایی با محتوای جنسی، موزیک-ویدیوها، فیلم‌های مخصوص بزرگسالان و... زمینه را برای مخدوش شدن عفاف در جامعه و به‌خصوص در میان جوان‌ها و نوجوانان فراهم کرده است. از این رو کاملاً منطقی به نظر می‌رسد که انجمن روان‌شناسی آمریکا (APA) درباره روند جنسی دختران گفته است: «تردیدی نیست که دختران (و پسران) در فضای فرهنگی اشباع شده از پیام‌های sexualizing رشد می‌کنند» (انجمن روان‌شناسی آمریکا، ۲۰۰۷). براساس تحقیقی که در سال ۲۰۰۸ انجام شد ۳۹ درصد از نوجوانان پیام‌های جنسی و سوسه‌انگیز را پست می‌کنند و ۴۸ درصد از آنها این نوع پیام‌ها را دریافت می‌کنند (کمپین ملی جلوگیری از بارداری نوجوانان، ۲۰۰۸). برخی تحقیقات نشان داده‌اند که بیش از ۶۵ درصد از افرادی که به دنبال پیدا کردن فردی برای داشتن رابطه جنسی از طریق اینترنت بوده‌اند، یک رابطه با شریک اینترنتی داشته‌اند (مک فارلن و همکاران، ۲۰۰۰). این روابط افسار گسیخته بلای جان خانواده شده است. علی‌رغم اینکه غالب غربی‌ها (به‌ویژه آمریکایی‌ها) خیانت را اشتباه می‌دانند، در طی مطالعاتی در سال ۱۹۹۴، نشان داده شد ۲۴/۵ درصد از مردان و ۱۵ درصد از زنان به داشتن رابطه جنسی با کسی غیر از همسرشان پس از ازدواج اعتراف کرده‌اند. (لامن و همکاران، ۱۹۹۴). اینها بخشی از وقایع دو دهه قبل است. اما وضعیت امروز اروپا و آمریکا برای کسی که با دوران ملکه وکتوریا (۱۹۳۷-۱۹۰۱) در انگلیس آشنا است باورپذیر نیست. زمانی که بیان احساسات جنسی به صورت کلامی یا نوشتاری تنها با زبان استعاره انجام می‌شد. در آن دوران زمانی که زنی قوزک پای خود را به مردی نشان می‌داد نشان دهنده بی‌عفتی او بود و او در اجتماع یک زن روسپی به‌شمار می‌آمد (درازنین، ۲۰۰۱). سبک زندگی غربی نامی محدود به یک جغرافیای خاص نیست. این نوع زندگی می‌تواند سایر فرهنگ‌ها -از جمله فرهنگ ایرانی- اسلامی- را به کام نابودی بکشاند.

قرآن کریم بهترین منبع برای سبک زندگی عقیفانه است. در این سبک زندگی کیفیت حیات بشر ارتقاء می‌یابد و نیازهای معنوی، روانی و جسمانی او برطرف می‌گردد. در حدود ۳۴۵ آیه از ۶۲۳۶ آیه قرآن کریم به صورت مستقیم یا غیرمستقیم در رابطه با عفاف و به‌ویژه مرتبط با مسائل جنسی است. این نشانه‌ی بسیار مهمی بر اهتمام اسلام به برآورده شدن نیازهای روانی انسان و کنترل و برنامه‌ریزی برای نیروی جنسی اوست.

روح مشترک میان این آیات - از واژگان حساسیت برانگیز گرفته تا ترسیم چارچوب روابط میان زن و مرد، ارائه راه کار عملی در زمینه کنترل نیاز جنسی، الگوی رابطه همسران و تربیت جنسی - رعایت عفاف در جنبه‌های رفتاری و مَنشی است.

سؤالی که مطرح است این است که الگوی مفهومی عفاف که براساس آن بتوان نظریه‌پردازی کرد چیست؟ طبیعتاً به دلیل اینکه عفاف (لااقل جنبه‌هایی از آن)، مفهومی دینی است، باید پاسخ این سؤال از منابع دینی دریافت شود.

الگوی مفهومی یک رویکرد و ابزار فرایند و روشی نوین در تبیین مطالب است. ارائه الگوی مفهومی سنگ بنای فرضیه‌های مبتنی بر مفاهیم است. چنین بهره‌گیری‌هایی مستلزم مواردی همچون معرفی، عمومی سازی، استاندارد سازی و ایجاد زبان واحد خواهد بود.

آنچه در مدل مفهومی اهمیت دارد عبارت است از شناخت روابط علی میان متغیرها و نتایج (جفری ام، ۱۳۸۹). البته در پژوهش‌های توصیفی که تنها متغیر مستقل مطرح است، به‌واسطه الگوی مفهومی می‌توان روابط میان مفهوم اصلی و زمینه‌ها، ابزار و پیامدها را کشف نمود.

به هر روی جنبه‌هایی از عفاف جنسی مربوط به فرهنگ و جامعه است و مدل سازی در یاری رساندن به پژوهشگر برای تبیین پدیده‌های فرهنگی و اجتماعی از توانمندی قابل توجهی برخوردار است (قاسمی، ۱۳۸۸).

قرآن کریم با بیان ارزش‌های اخلاقی در زمینه مسائل جنسی و ارائه‌ی مصادیق عینی عفت‌ورزی، منبع مهمی در الگوی مفهومی عفاف به‌شمار می‌آید. به‌منظور دریافت الگوی مفهومی عفاف از قرآن کریم، باید مطالب مرتبط با موضوع، با مرور و بررسی تمام آیات استخراج می‌گردید. از این‌رو چند مرتبه قرآن کریم مورد مطالعه قرار گرفت و پس از استخراج آیات مربوطه و طبقه‌بندی آنها، برداشت الگو میسر شد.

در مرحله واژه‌شناسی ۷ مفهوم همسو با عفاف، از قرآن شناسایی شد. روش تحقیق در این مرحله کتابخانه‌ای و گردآوری اطلاعات براساس اسناد می‌باشد. اطلاعاتی که پیش از ارائه الگوی مفهومی عفاف جنسی به‌دست آمده است مانند فرضیه‌هایی است که پس از ارائه الگو، اثبات یا رد خواهند شد. از این رو در مرحله الگوشناسی آن دسته از آیات جنسی که ارتباط بیشتری با موضوع داشتند انتخاب و در مراحل سه‌گانه، کدگذاری شد. در این مرحله با روش پژوهش کیفی و بر اساس «نظریه برخاسته از داده‌ها» الگوی نهایی عرضه شده است.

عامل‌های این الگو عبارتند از: زمینه‌ها و علل، مفهوم اصلی (مقوله کانونی)، راهبردها و پیامدها که به این ترتیب روابط میان مفاهیم کشف شده است. ۳ مؤلفه برای مفهوم اصلی، ۵ مورد زمینه‌ها و علل، ۶ مفهوم راهبردی و ۴ مورد پیامد عفاف جنسی از نگاه قرآن شناسایی شد.

۱- مفهوم‌شناسی «عفاف»

عَفَافٌ وَ عَفْفَةٌ مصدر فعل عَفَّ - يَعْفُفُ است که در معنای لغوی آن اختلاف چندانی نیست. مقایسه آن را به‌معنای خودنگهداری نسبت به هر چیز قبیح می‌داند (احمد ابن فارس، ۱۴۰۴ق) و لسان‌العرب نیز آن را به‌معنای خویش‌تن‌داری نسبت به هر چیز حرام و نازیبا تعریف می‌کند (ابن منظور، ۱۴۱۴ق). از میان واژه‌پژوهان قرآنی راغب اصفهانی عفت را به معنای حصول حالتی برای نفس می‌داند که به‌واسطه آن می‌توان بر غلبه‌ی شهوت، فائق آمد (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ۵۷۳). مصطفوی نیز با بررسی تمامی مصادیق عفاف در قرآن، آن را اینگونه تعریف می‌کند: «عفاف در هر حال و برای زن و مرد، پیر و جوان، فقیر و غنی، عالم و جاهل به‌معنای جلوگیری از تمایلاتی است که برای نفس سزاوار نیست.» (مصطفوی، ۱۳۶۰).

در اصطلاح نیز معنای لغوی کاملاً مراعات شده است. عفاف از منظر اخلاق فلسفی، فضیلت و میانه‌روی در قوه شهویه است که می‌توان از آن به مفهوم عام «اعتدال در قوه شهویه» تعبیر کرد. اگرچه منظور از شهوت در اینجا تمامی تمایلات انسان است لکن در بسیاری از موارد منظور از عفاف، اعتدال در مسائل جنسی است خواه در زندگی زناشویی باشد یا روابط زن و مرد یا همجنس.

حد میانه‌ی شهوت جنسی آن اندازه‌ای است که نیازهای جسمی، روحی و روانی فرد برآورده شود و کیفیت زندگی او را بهبود بخشد. بنابراین او حق ندارد از این مقدار کم بگذارد و خویش را به فراموشی بسپارد. همچنانکه نباید آنقدر خود را غرق در شهوت‌رانی کند که از پای درآید و از سایر امور مهم بازماند. از سوی دیگر رفتارهای جنسی در ساحت اجتماع باید به‌گونه‌ای باشد که از حدود خود خارج نشده و حیا و عفت عمومی را خدشه‌دار نکند.

۲-۱- تبارشناسی «عفاف جنسی»

معنی اصطلاحی عفاف بسیار مرتبط با علم‌النفس و روان‌شناسی است. هرچند در اخلاق و فقه از احکام عفاف سخن گفته می‌شود، اما این احکام مبتنی بر شناخت دقیق آن در روان‌شناسی است.

عفاف یک ویژگی شخصیتی است که با اراده و ممارست می‌توان به آن دست یافت. این نکته کاملاً با شواهد قرآنی سازگاری دارد، زیرا یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد عفاف زیرساخت‌های شخصیتی دارد. همچنین ویژگی‌های مثبت شخصیتی مانند عزت نفس، اراده، معنویت، طهارت، قناعت و ثبات، در شکل‌گیری شخصیت عقیف مؤثر هستند. بنابراین جایگاه عفاف جنسی از نظر ارتباط آن با نفس، مباحث روان‌شناسی شخصیت و جایگاه آن از نظر تمایلات، مباحث انگیزش و هیجان است.

۲-۲- سنخ‌شناسی «عفاف جنسی»

می‌توان مفهوم عفاف را در یک پیوستار تصور نمود. هر اندازه مؤلفه‌های آن در بُعد درونی و رفتاری پررنگ‌تر باشد، سطح عفاف بالاتر خواهد بود. قرآن کریم به روشنی نشان می‌دهد، سطح عفت‌ورزی باتوجه به وضعیت فرهنگ و شرایط اجتماعی (نساء/۲۵)، سن (نور/۶۰)، جنسیت (نور/۳۱)، توانایی فرد (نساء/۲۵)، نَسَب (احزاب/۳۲) و ازدواج (بقره/۱۸۷ و ...) تغییر می‌کند. این تغییرپذیری به معنای نسبیت مورد ادعا در مسأله نسبیت اخلاق نیست. عفاف در همه جا و همه شرایط لازم و خوب است، اما عفاف همانند بسیاری از فضایل اخلاقی با پیامدهای خود سنجیده می‌شود. مثلاً اگر یکی از اهداف عفاف را آرامش و انضباط اجتماعی بدانیم طبعاً عفت‌ورزی بین زن و مرد یا جوان و مُسن که جذابیت و کنش جنسی متفاوتی دارند، گوناگون خواهد بود.^۱

۲-۳- مفاهیم همسو با «عفاف جنسی»

مفاهیم و واژگانی در قرآن و روایات هستند که با عفاف به معنای یاد شده ارتباط مستقیم دارند. این مفاهیم عبارتند از: تقوا، حیاء، عدالت، طهارت باطنی، احسان و ازدواج که با بررسی اولیه ارتباط آنها با عفاف سنجیده می‌شود و در مرحله الگوسازی این روابط به صورت کامل‌تر تبیین خواهد شد.

۲-۳-۱. عفاف و تقوا

از مفاهیم مشابه با عفاف مفهوم «تقوا» است. بهترین شاهد برای شباهت این دو، تلاش واژه‌پژوهان برای فرق گذاری میان آن دو است (مصطفوی، ۱۳۶۰).

در فرآیند خویشنداری و محافظت از خود، انسان ابتدا با مهارکردن نفس در برابر تمایلات، خود را کنترل کرده و از رفتار ناصواب اجتناب می‌ورزد. همین فرآیند در عفاف نیز قابل مشاهده است که انسان عقیف ابتدا خود را نسبت به خواهش‌های نفسانی کنترل می‌نماید و سپس رفتار عقیفانه از او سر می‌زند یا از رفتار ناصواب اجتناب می‌کند.

توجه به معنای لغوی تقوا و مشاهده نمونه‌های آن، حاکی از این واقعیت است که تقوا جنبه سلبی دارد. یعنی هر کاری که ترک یا انجام داده می‌شود با هدف دفع و رفع ناملازمات و امور منفی است.

اما هر کاری که انسان عقیف ترک می‌کند یا انجام می‌دهد با هدف جلب امور مثبت نظیر عزت نفس، پذیرش و اتکای به خود، و در یک کلام اعتدال در خواسته‌ها است.

از این رو می‌توان گفت تقوا و عفاف -به معنای عام آن- در بُعد درونی یکی هستند و در بُعد رفتاری آنچه موجب تمییز آن دو می‌شود اهداف و مقاصد آن دو است. در عفت‌ورزی هدف اعتدال است و در تقوا هدف محافظت از خویشتن است.

۱. تبیین علمی چرایی تفاوت‌ها در شکل و میزان عفت‌ورزی از عهده این پژوهش خارج است.

۲-۳-۲. عفاف و حیاء

حیاء فضیلتی است که باعث کناره‌گیری انسان از بسیاری از کارهای ناپسند و انجام کارهای نیکو می‌شود. از دیدگاه روایات بسیاری از رفتارهای مانند تکریم میهمان، وفای به وعده، برطرف کردن حوائج دیگران، نیت کار خوب، دوری زشتی‌ها، انجام واجبات، رعایت حقوق دیگران و در نهایت عقیف بودن نسبت به فحشاء، برآمده از صفت حیاء هستند (مفضل بن عمر، بی‌تا، ۷۹). هم‌چنانکه در حدیثی آمده یکی از ویژگی‌های مؤمن این است که حیای او بر شهواتش حکمرانی می‌کند (مجلسی، ۱۴۰۴ق). وجود این فضیلت، فرد به‌سوی پوشش مناسب، پرهیز از روابط نامشروع، نگاه کنترل شده، مراقبت از حقوق جنسی طرف مقابل و ... هدایت می‌کند.

باتوجه به تعریف عفاف و حیاء می‌توان گفت صفت حیاء، ابزاری برای نمایش بیرونی و بُعد رفتاری عفاف است. برای اینکه اعتدال در خواسته‌ها -که جنبه درونی دارد- خود را در رفتار نشان دهد، باید ویژگی حیاء تقویت شود. در مقابل فضیلت حیاء، نوعی حیاء مذموم وجود دارد. رعایت حیاء نه از سر عفاف و کنترل دورونی بلکه به‌دلیل ترس و ...، نه تنها فضیلت نیست بلکه در کنار بیماری‌های روانی مانند افسردگی و درون‌گرایی مزمن و ... قرار می‌گیرد.

۲-۳-۳. عفاف و طهارت باطنی

قرآن کریم در برخی از آیات مربوط به مسائل جنسی، از واژه طهارت استفاده نموده است. مثلاً در هنگام بیان نعمت‌های بهشتی از زنان پاکدامن با عبارت «فِيهَا أَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ» (بقره/۲۵، آل عمران/۱۵، نساء/۵۷) یاد می‌کند. همچنین برای معرفی روابط جنسی عقیفانه در برابر روابط ناهنجار مانند همجنس‌گرایی از واژه طهارت استفاده نموده است (هود/۸۷، اعراف/۸۲، نمل/۵۶). قرآن کریم رعایت عفاف در برخوردهای اجتماعی میان نامحرمان را نیز موجب پاک‌دل می‌داند و می‌فرماید: «أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ» (احزاب/۵۳). این آیات نشان می‌دهند که رفتار عقیفانه ناشی از طهارت باطنی است و همین رفتار موجب افزایش طهارت دل می‌شود.

۲-۳-۴. عفاف و عدالت

رویکرد فلسفی به اخلاق، عدالت را راه میانه‌ی قوه ناطقه می‌داند نه قوه شهویه، در این میان انواع عدالت آنچه موجب تشابه عدالت و عفاف شده است «رفتار عادلانه نسبت به خود» است. میانه روی در رابطه‌ی جنسی دست کم به دو دلیل لازم است؛ اول به جهت رعایت عفاف و دوم به جهت رعایت عدالت نسبت به خود. چنانچه عفاف به معنای اعتدال در تمایلات، به خاطر ارزش ذاتی‌اش، مورد توجه باشد نگاهی فضیلت‌محورانه به آن دوخته شده است و چنانچه عفت-ورزی، نه به جهت خوب بودن فی‌نفسه بلکه به دلیل رعایت عدالت نسبت به خود انجام شود این نگاه خودگرایانه است (کرمی، ۱۳۹۵، ۸۷). به هر روی توجه به عفاف صرفاً به خاطر آثار فردی و اجتماعی آن، مناسب با دیدگاه غایت‌گرایان است.

۲-۳-۵. عفاف و کفاف

کفاف از ریشه کفّ یگفّ، است و هر واژه‌ای از این ریشه مشتق شود باید معنی «منع از محقق شدن امری» در آن باشد (مصطفوی، ۱۳۶۸، ج ۱۰، ۸۵). کفاف به معنی دست نگه داشتن از درخواست و احساس بی‌نیازی است (طریحی، ۱۳۷۵، ج ۵، ۱۱۳). کسی که به کفاف و قناعت می‌رسد به اندازه‌ی نیازش از دنیا مصرف می‌کند و اضافه نمی‌آورد (ابن اثیر جزری، ۱۳۶۷).

از ویژگی‌های انسان عقیف، خودمهارگری است. یعنی انسان عقیف می‌تواند خود را نسبت به زیاده‌خواهی‌ها منع کند و از شتاب‌زدگی در انتخاب و عواقب انتخاب‌نسنجیده پرهیزد. این تناسب معنایی مورد تأیید روایاتی است که در آنها کفاف و عفاف در کنار هم ذکر شده‌اند (کلینی، ۱۴۰۷ق؛ تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ق؛ مفید، ۱۴۱۳).

از کنار هم قرار دادن مفاهیمی چون قناعت و رزوی، کف نفس، تقوا و خودمهارگری و آموزه‌هایی چون رعایت حریم میان نامحرمان، پوشش مناسب، مراقبت از نگاه‌ها و ... می‌توان به این نتیجه رسید که اگرچه دین اسلام به نیازهای فردی توجه ویژه‌ای کرده است اما از توجه حداکثری به آن، دل‌مشغولی مداوم و برافروختن شعله‌ی شهوت - که ممکن است به رها شدن افسار آن بیانجامد - پرهیز داده است. به هر حال قناعت و رزوی به معنی بی‌توجهی به نیازهای خود و جامعه نیست بلکه به معنی استفاده از هر نعمتی به مقدار احتیاج افراد غیربیمار است.

۲-۳-۶. عفاف و احسان

از واژه‌های پرکاربرد در ادبیات جنسی قرآن کریم که تأثیر به‌سزایی در شناخت دیدگاه قرآن نسبت به مسائل جنسی دارد، واژه‌ی «احسان» است. «حصن» در لغت به‌معنای مکان محافظت شده‌ای است که به درون آن راهی نیست (ابن‌منظور، ۱۴۱۴ ق؛ فراهیدی، ۱۴۱۰ ق).

در قرآن کریم «محصنات» به سه معنا به‌کار رفته است: زنان پاکدامن (نور/ ۴)، زنان شوهردار (نساء/ ۲۴)، زنان آزاد (نساء/ ۲۵). وجه اشتراک این سه معنی، عفاف است که برای زن حاصل می‌شود. زنی که خود را بدون ازدواج و یا در اثر عدم ملکیت عقیف نگاه داشته و یا به‌سبب ازدواج عفت او حفظ شده است، در مهم موارد پاکدامن و محافظت شده است (طباطبایی، ۱۴۱۷ ق).

خانواده نه با قوه قهریه و خشونت بلکه با مودت و رحمت تبدیل به دژ می‌شود. در روایات اموری ذکر شده که در صورت توجه به آن‌ها زن و مرد با چشم و دلی پاک زندگی جنسی خود را از هرج و مرج و فحشا به دور خواهند داشت و زندگی آن‌ها همچون حصن و دژ محکم از عوامل انحراف مصون خواهد ماند.

اظهار محبت و علاقه (کلینی، ۱۴۰۷ ق؛ ابن‌شعبه حرانی، ۱۳۶۳)، توجه به آراستگی ظاهری خود (کلینی، ۱۴۰۷ ق؛ ابن‌شعبه حرانی، ۱۳۶۳)، اعلام آمادگی برای رابطه و پا پس نکشیدن از آن (شیخ حر عاملی، ۱۴۱۴ ق؛ طبرسی، ۱۳۷۰)، پیش‌نوازی (علی‌بن موسی الرضا، ۱۴۰۲ ق) و برانگیختن (طوسی، ۱۴۰۷ ق)، برخی از موارد توصیه شده در روایات هستند که توجه همسران به آن‌ها موجب پاکدامنی و تحصین طرف مقابل خواهد شد. از این‌رو می‌توان ادعا کرد احادیثی که می‌فرمایند: «فحصنوهن فی البیوت» (العیاشی، ۱۳۸۰ ق) مرادشان زندانی کردن زن نیست بلکه در صدد بیان تأثیر رفتار همسران در پایند کردن شریک زندگی‌شان در خانه و جلوگیری از انحراف او است.

به هر روی «احسان» به معنای نفوذناپذیری در برابر عوامل انحراف جنسی و «تحصین» یعنی نفوذناپذیر کردن شریک زندگی، از عوامل درونی و بیرونی ایجاد عفاف به‌شمار می‌آیند.

۲-۳-۷. عفاف و ازدواج

ازدواج راه میانه نسبت به رهبانیت و هرج و مرج جنسی است. از آیات ۳۲ و ۳۳ سوره نور به‌دست می‌آید که در جامعه اسلامی ازدواج اصل است، نه پرهیز و خودداری از آن. خداوند ابتدا به همه توصیه می‌کند نسبت به وضعیت ازدواج افراد جامعه بی‌تفاوت نباشند (نور/ ۳۲). سپس در صورت فراهم نشدن شرایط ازدواج از سوی دیگران، پاکدامنی را وظیفه‌ی شخصی هر فرد می‌داند (نور/ ۳۳). اکثر مفسران عفت را به صبر تفسیر کرده‌اند^۱. اگرچه صبر در چنین شرایطی از مصادیق عفاف به حساب می‌آید لکن معنی عفاف منحصر در آن نیست زیرا عفت حد اعتدال در قوه شهویه را گویند که ازدواج از مهم‌ترین مصادیق آن به‌شمار می‌آید. این بیان مطابق با تفسیری از امام صادق ۸ است که در تبیین این آیه‌ی شریفه فرمودند: «باید ازدواج کنند تا خداوند آن‌ها را از خزانه فضلش بی‌نیاز فرماید» (کلینی، ۱۴۰۷ ق؛ بحرانی، ۱۴۱۶ ق).

۱. ر.ک: طباطبایی، ۱۴۱۷ ق، ج ۱۵، ۱۱۳؛ فیض کاشانی، ۱۴۱۵ ق، ج ۳، ۴۳۳؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۴، ۴۵۹؛ طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۷، ۲۲۰.

ق). از این رو برخی باتوجه به این روایت و کنار هم قرار دادن شواهدِ دورن متن آیات، چنین برداشت کرده‌اند که تنها راه عفت و پاکدامنی ازدواج است (یزدانی، ۱۳۷۷).

جدول ۱: رابطه میان مفاهیم همسو با عفاف جنسی

عفاف (جنسی)	نفس و رفتار	تعامل مفاهیم	تقابل مفاهیم	نقش تبیینی در عفاف جنسی
عفاف (جنسی)	نفس و رفتار	تعاقب، طهارت، حیا	فحشا، فجور، زنا	اصل مفهوم
تعاقب (ی جنسی)	نفس و رفتار	عفاف، طهارت، ورع	فحشا، فجور، زنا	تبیین‌گر مفهوم عفاف
حیا	رفتار	عفاف	هرزگی	ابزار نمایش عفاف در بُد رفتاری
طهارت باطنی	نفس	عفاف، تقوا، معنویت، طیب	خبثت، سوء	بستر درونی برای شکل‌گیری عفاف
عدالت	رفتار	کفاف، تقوا، عفاف	ظلم (ظلم به نفس)	ندارد
کفاف	نفس و رفتار	عفاف، احسان	تنوع‌طلبی	تبیین‌گر مفهوم عفاف
احسان	رفتار	کفاف، عفاف، ازدواج	خیانت	اثر بیرونی عفاف
ازدواج	رفتار	احسان، عفاف	اعتداء، عزوبت، طلاق	کامل‌ترین مصداق در بُعد رفتاری

۳- پیشینه پژوهش

درباره عفاف پژوهش‌های فراوانی وجود دارد. از جمله آنها می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:

قاضی زاده و احمدی سلمانی (۱۳۸۶) در پژوهشی به مفهوم عام عفاف - و نه عفاف جنسی - از منظر قرآن و روایات پرداخته‌اند. پژوهشگران بیشتر رویکرد تحلیلی داشته و بسیاری از آیات مربوط به عفاف را مورد بحث قرار نداده‌اند. همچنین به دلیل گستره وسیع مفهوم عام عفاف - از عفاف جنسی در ابعاد دیداری، کلامی و روابط گرفته تا عفاف فقرا و اغنیا و عفت در خوردن - مطالب به صورت پراکنده مورد طرح و بررسی قرار گرفته‌اند.

زاهدی و همکاران (۱۳۸۹) با مطالعه سیر نزول آیات مربوط به عفاف تلاش نموده‌اند تا روش قرآن کریم در نهادینه کردن عفاف و حجاب را به دست آورند. پژوهشگران با روش تحلیل محتوا ۲۱ سوره از قرآن کریم که آیات آن‌ها بیشتر به عفاف مرتبط است را مورد مطالعه قرار داده‌اند. بر اساس نتایج این پژوهش «تبیین اصول و پایه‌های معرفتی»، «فرهنگ‌سازی» و «تشریح» سه روش مورد تأیید قرآن کریم برای نهادینه‌سازی عفاف و حجاب به‌شمار می‌آید.

حجازی (۱۳۹۷) تلاش نموده است نظام اخلاقی عفاف را بر مبنای سوره نور استنباط و تحلیل نماید. براساس یافته‌های این پژوهش مفهوم اخلاقی عفاف در قالب مؤلفه‌های اصول و مبانی، الزامات، مقدمات و موانع تبیین شده است. اگرچه این مدل می‌تواند در خصوص موضوع پژوهش کاربرد داشته باشد لکن پژوهشگر در مواردی از آیات غیر مرتبط با عفاف برای تبیین عفاف استفاده نموده است.

پژوهش‌های فوق نزدیک‌ترین آثار به پژوهش حاضر هستند لکن همانطور که دیدید هیچ یک به مدل مفهومی عفاف نپرداخته‌اند. در حقیقت گام اول به‌سوی سبک زندگی عفیفانه شناخت دقیق از مفهوم عفاف است که این کار صرفاً با مراجعه به لغت‌نامه قابل دستیابی نیست.

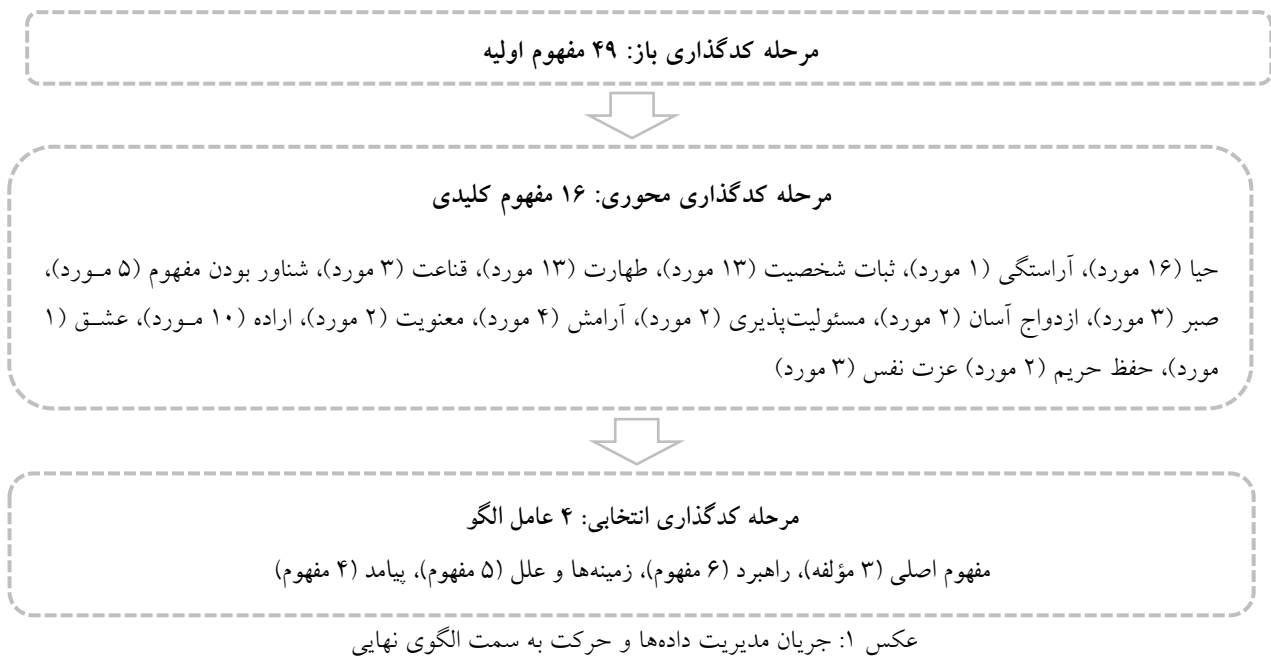
۴- روش‌شناسی

این پژوهش با روش کیفی و بر مبنای نظریه‌پردازی داده‌بنیاد^۱ انجام شده است. در این روش پژوهشگر یکی از مقوله‌های به‌دست آمده از کدگذاری باز را به‌عنوان مقوله محوری که اساس یک نظریه است، شناسایی می‌کند

(کرسول، ۱۳۹۸). سپس سایر مقوله‌ها به عنوان زیر مجموعه دیگر عوامل الگو (زمینه و علل، راهبرد و پیامد) دسته‌بندی شده و رابطه آنها با مقوله محوری (مفهوم اصلی) مشخص می‌شوند.

جامعه آماری مورد مطالعه آیات قرآن کریم هستند که پس از مطالعه کل قرآن، آیه‌های مربوط به مسائل جنسی استخراج شد. این آیات بالغ بر ۳۴۵ آیه از قرآن کریم است. برخی از این آیات در رابطه با واژگان حساسیت برانگیز - مانند اندام جنسی، اشاره به خصوصیات زنانه (مانند قاعدگی، حاملگی، ولادت و شیردهی)، منشأ خلقت انسان (منی، نطفه و ...)، - است و مابقی آیات درباره مسائل جنسی و جنسیتی و حکم فقهی و اخلاقی آنها می‌باشد. به هر روی قرآن کریم در موضوعات مختلف جنسی مانند نگاه، پوشش، خواستگاری و ازدواج، طلاق، روابط جنسی، تربیت جنسی و ... بر حفظ و گسترش عفاف تأکید نموده است.

با بررسی آیات جنسی، تعداد ۵۰ آیه که به طور مستقیم با عفاف جنسی یا واژه‌های همسو با آن ارتباط داشت انتخاب و سپس با کدگذاری باز مجموع ۴۹ کد شناسایی شد. در مرحله کدگذاری محوری، داده‌ها در ۱۹ محور و مفهوم کلیدی دسته‌بندی شدند و در مرحله کد انتخابی، این مفاهیم در ذیل ۴ عامل الگو، قرار گرفتند.

جدول ۲: نمونه‌ای از فراگرد استنباط الگوی مفهومی عفاف جنسی از آیات قرآن کریم در سه مرحله کدگذاری

آیات مربوط به عفاف جنسی	قلمرو	کد باز	کد محوری	کد انتخابی
۱. وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مِّنْىَ وَ ثَلَاثَ وَرَبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةٌ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَٰلِكَ أَدْنَىٰ أَلَّا تَعُولُوا (نساء/ ۳)	خانواده	قناعت و کفاف از نشانه‌های عفاف است.	قناعت	مفهوم اصلی
۲. أَحِلَّ لَكُمْ مَّا وَرَاءَ ذَٰلِكُمْ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ ... (نساء/ ۲۴)	جامعه، خانواده	پرهیز از روابط جنسی بیرون از کانون خانواده	ثبات شخصیت	مفهوم اصلی
			طهارت	

۳.	وَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا ءَابَاءَنَا وَ اللّٰهُ أَمَرَنَا بِهَا ... (اعراف/۲۸)	فرد	جامعه، از زمینه‌های عدم عفاف فرافکنی و اسناد بی عفتی به عوامل بیرونی است.	مسئولیت پذیری	زمینه‌ها و علل
۴.	قُلْ لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوْا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَ يَحْفَظُوْا فُرُوْجَهُمْ ذٰلِكَ اَزْكٰى لَهُمْ ... (نور/ ۳۰)	فرد	حفظ نگاه و پوشاندن آنچه دیده شدنش حرام است از نمونه‌های عفاف است.	حیا حفظ حریم	راهبرد
۵.	وَ لِيَسْتَعْفِفِ الْاَزِيْنَ لَا يَجِدُوْنَ نِكَاحًا حَتّٰى يُغْنِيَهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ (نور/ ۳۳)	فرد	تلاش برای یافتن راه‌های عقیف ماندن از نشانه‌های عفاف است.	اراده صبر	راهبرد
۶.	فَجَاءَتْهُ إِحْدَاهُمَا تَمْشِي عَلَى اسْتِحْيَاءٍ ... (قصص/ ۲۵)	جامعه	با حیاء و وقار قدم برداشتن از نمونه‌های عفاف است	حیا	راهبرد
۷.	وَ مِنْ ءَايَاتِهِ اَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا لَتَسْكُنُوْا اِلَيْهَا وَ جَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَ رَحْمَةً ... (روم/ ۲۱)	خانواده	عفاف زمینه ساز آرامش و عشق است.	آرامش	پیامد عشق

عفاف در قرآن به دو صورت بیان شده است. گاهی ضمن بیان احکام کلی و گاهی در جایگاه توصیف موارد عفت‌ورزی یا بی عفتی به نکاتی اشاره نموده است. روشن است در تمامی این آیات واژه عفاف و مشتقات آن وجود ندارد. بلکه گزینش این آیات به جهت انطباق فضای کلی این آیات بر عفاف است. هر کدام از این ۵۰ آیه در جدول کدگذاری سه مرحله‌ای قرار گرفت. کد باز، کد محوری و کد انتخابی براساس تکیه بر یک یا چند بخش از آیه انتخاب شد. در ذیل نمونه‌ای از جدول کدگذاری سه مرحله‌ای مشاهده می‌شود که با اضافه نمودن بخش قلمرو، محدوده‌ی نزول آیه (فرد، خانواده و جامعه)، پژوهشگر می‌تواند نسبت به سرایت یا عدم سرایت آن حکم به سایر موارد آگاه باشد.

۵- تحلیل یافته‌های پژوهش

۵-۱- مفهوم اصلی، مؤلفه‌های «عفاف جنسی»

در بخش مفهوم‌شناسی و مقایسه عفاف با مفاهیم همسو، تا اندازه‌ای منظور از عفاف روشن شد، اما در این بخش با بررسی نمونه‌های عفت‌ورزی و بی عفتی در قرآن کریم، مؤلفه‌های عفاف جنسی استنباط می‌شود. مفاهیم همسو، نقش به‌سزایی در تبیین عفاف دارند. به‌منظور شناسایی مؤلفه‌های عفاف جنسی برخی از آن مفاهیم که از متون اسلامی انتخاب شده، بار دیگر مورد استفاده قرار می‌گیرند. با بررسی قرآن کریم -افزون بر ویژگی‌های مفهوم عفاف که در واژه‌شناسی به آن پرداخته شد- تعداد ۳ مؤلفه در ناحیه مفهوم یافت شد.

۵-۱-۱. ثبات شخصیت

جایگاه عفاف به معنای اعتدال در تمایلات، نفس انسان می‌باشد. از این‌رو مفهوم عفاف باید در مباحث انگیزش و هیجان و مباحث شخصیت تبیین شود. از جمله ویژگی‌های انسان عقیف، ثبات شخصیت او است. این افراد به راحتی خود را در اختیار دیگران نمی‌گذارند، در روابط خود با دیگران سنجیده عمل می‌کنند و عدم پریشانی آنها رفتاری با ثبات از ایشان به جای می‌گذارد. بر عکس هرچه فرد شخصیتی بی‌ثبات داشته باشد بیشتر به رفتارهای غیرعقیفانه رو می‌آورد. این وضعیت را به صورت بیمارگونه در افراد مبتلا به اختلال شخصیت مرزی می‌توان دید. شخصیت مرزی الگویی از بی‌ثباتی در روابط با دیگران، خودپنداره و عواطف، و تکانشگری بارز است (انجمن روان‌پزشکی آمریکا، ۱۳۹۴). از ملاک‌های

تشخیص آن تکانش‌گری دست‌کم در دو زمینه است که بالقوه آسیب‌رسان هستند مانند ولخرجی، روابط جنسی، سوء مصرف مواد، رانندگی بی احتیاط، زیاده‌خوری (همان). از این‌رو فقدان عفاف جنسی در این‌گونه افراد محتمل است. قرآن کریم با بیان نمونه‌های عفت‌ورزی مانند ماجرای حضرت مریم با پیام‌آور الهی (مریم/۱۷)، حضرت یوسف و زلیخا (یوسف/۳۲)، حضرت موسی و دختران شعیب (قصص/۲۵)، ویژگی‌های حورالعین (الرحمن/۷۲) و ... ثبات شخصیت افراد عقیف را نمایش داده است. هم‌چنین نمونه‌های بی‌عفتی مانند زلیخا (یوسف/۲۶)، شتاب قوم لوط برای یافتن طعمه جنسی جدید (هود/۷۸)، وارد کردن اتهام جنسی به زنان پاکدامن (نور/۴)، علاقه به اشاعه فحشا هرچند خود بی‌بهره باشند (نور/۱۹) و ... به روشنی نشان می‌دهد که افراد غیرعقیف از ثبات شخصیت بی‌بهره‌اند.

۵-۱-۲. طهارت

منظور از طهارت پاکی نفس و دل است. همان‌طور که در بخش مفهوم‌شناسی گفته شد، طهارت باطنی بستری برای شکل‌گیری عفاف در بُعد نفسانی است و در نتیجه رفتار عقیفانه برخاسته از نفس سلیم و دلی پاک است. هرچه صفحه دل پاکتر باشد عفت و اعتدال در آن بهتر شکل می‌گیرد. طهارت زمینه‌ای است که از مفهوم اصلی، قابل انفکاک نیست، از این رو طهارت هم زمینه و هم مؤلفه عفاف به‌شمار می‌آید. از سوی دیگر از افراد خبیث ن می‌توان انتظار رعایت عفاف را داشت (نور/۲۳-۲۶). در نمونه‌های قرآنی تقابل طهارت و خبیثت فراوان به چشم می‌خورد. از دیدگاه قرآن، ابتذال (الرحمن/۷۲) دوستی مخفیانه با جنس دیگر (بقره/۲۳۵)، روابط نامشروع (نساء/۲۴) و ... ریشه در خبیثت و تاریک بودن فرد دارد. به این ترتیب - طهارت که با راهبرد معنویت ارتباط تنگاتنگی دارد - از مهم‌ترین مؤلفه‌های عفاف جنسی است.

۵-۱-۳. قناعت و کفاف

یکی از مفاهیم کلیدی در عفاف به‌معنای عام و عفاف جنسی به‌صورت خاص، کفاف و قناعت است. قناعت به‌معنای بسنده کردن از روی رضایت است (مصطفوی، ۱۳۶۸). تصور اینکه قناعت و بسنده کردن به داشته‌ها نتیجه عفت‌ورزی است، تصویری خطا است، زیرا در بُعد درونی عفاف، اعتدال در تمایلات و شهوات همراه با رضایت و خود مهارگری است. انسان می‌تواند عملی را بر خلاف رضایت خود انجام دهد ولی نمی‌تواند ادعا کند این عمل برخاسته از اعتدال نفس او است. بنابراین وقتی سخن از اعتدال نفس است طبعاً رضایت و خود مهارگری جزء جدایی‌ناپذیر آن است. در قرآن کریم اهمیت قناعت در عفاف جنسی بیان شده است. آنگاه که از حورالعین سخن می‌گوید، از اکتفاء آن‌ها به همسر خود و اینکه حتی در دل نیز هوای دیگری را ندارند تمجید می‌کند (الرحمن/۵۶ و ص/۵۲). براساس این مؤلفه، چنانچه تعدد زوجات و ازدواج‌های متوالی، دلیلی غیر از هوای نفس نداشته باشد، مخالف با عفاف است، زیرا اصل عفاف و کفاف انسان را به سمت قناعت سوق می‌دهد. اما این مسأله‌ای است که ضمانت اجرای بیرونی ندارد و اسلام رعایت عدالت میان همسران را که ضمانت اجرا دارد، ضروری می‌داند (نساء/۳). با این حال در صورتی که مرد از ناتوانی در اجرای عدالت ترس داشته باشد باید به یک همسر اکتفا کند. خداوند پس از تشریح این حکم می‌فرماید ذلک «ادنی الا تعولوا» (همان) یعنی این حکم از انحراف بهتر جلوگیری می‌کند. ممکن است منظور انحراف از عدل (طباطبایی، ۱۴۱۷ ق؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۴) یا انحراف از حق (فضل الله، ۱۴۱۹ ق). شاید هم مراد انحراف از مسیر تعالی و تکامل باشد که با زیاده‌خواهی ناسازگار است. حتی اگر این معنای سوم اراده شده باشد با دو معنای سابق منافات ندارد زیرا عدم اعتدال در تمایلات هم بر خلاف عدالت نسبت به خود و هم بر خلاف حق است. به هر روی قناعت و کفاف حتی در صورت جواز چند همسری توصیه شده است.

۵-۲- زمینه‌ها و علل «عفاف جنسی»

قرآن کریم به زمینه‌های عفاف و بی‌عفتی جنسی اشاره کرده است. باتوجه به پررنگ بودن جنبه‌های روان‌شناختی «عفاف جنسی» این زمینه‌ها اکثراً مربوط به ذهن، روان و نفس انسان است. طهارت، ثبات شخصیت، آرامش، عزت نفس، مسئولیت‌پذیری و ازدواج آسان، زمینه‌ساز عفاف هستند. این زمینه‌ها غالباً مربوط به زیرساخت شخصیتی هستند. هرچه طهارت فرد بیشتر باشد و از آرامش کافی برخوردار باشد، عزت نفس داشته باشد و در نهایت مسئولیت رفتار خود را بپذیرد و آن را به بیرون اسناد ندهد، می‌تواند از افراط و تفریط در خواسته‌ها و تمایلات بپرهیزد.

یکی دیگر از عوامل عفاف در جامعه، همکاری و توجه مردم نسبت به یکدیگر است (نور/۳۲). هرچه شرایط اجتماعی برای ازدواج مساعد باشد و ازدواج‌ها با سهولت انجام شود، عفاف هم بیشتر خواهد شد (حجر/۷۱). از سوی دیگر با عادی شدن رفتار غیرعفیفانه در جامعه و هم‌گرایی انسان‌های ناپاک، بی‌عفتی تقویت می‌شود (هود/۷۸، اعراف، ۸۲). از این‌رو زیرساخت اجتماعی در شیوع بی‌عفتی و عفاف بسیار تأثیرگذار است. افزون بر این، توجه به پیامدهای عفاف - که به آن‌ها اشاره خواهد شد - زمینه انگیزشی عفاف محسوب می‌شود.

۵-۳- راهبردهای «عفاف جنسی»

راهبرد، عملیاتی است که دستیابی به هدف را آسان می‌کند. این عملیات نیازمند تصمیم و اراده است. شخصیت‌سازی و اعتدال قوا هم بدون اراده و خواست شخصی اتفاق نمی‌افتد. بررسی آیات قرآن نشان می‌دهد پس از آنکه در مرحله‌ی «زمینه‌ها و علل»، بستر برای «عفاف جنسی» آماده شد، یک دسته فعالیت‌های کلی به‌عنوان راهبرد در مورد مفهوم اصلی انجام می‌گیرد تا سرانجام پیامدهای فرایند ایجاد شود.

۵-۳-۱. حیا

پراستفاده‌ترین راهبرد عفاف در قرآن کریم، راهبرد حیا است که در ۱۷ نمونه قرآنی بر محور آن بحث شده است. حیا ابزاری برای نمایش بُعد رفتاری عفاف است. از این‌رو نباید آن دو را با یکدیگر اشتباه کرد. نمی‌توان انکار کرد که سطوحی از حیا ناشی از اعتدال در تمایلات باشد، لکن اگر قرار باشد اعتدال در تمایلات، رفتار عفیفانه را شکل دهد، غالباً همراه با حیا بروز می‌کند. اگر حیا کارکرد ابزاری برای عفاف نداشت بلکه یکی از مؤلفه‌های آن می‌بود در این صورت، رقیق شدن پرده‌های حیا میان زن و شوهر به‌معنای از بین رفتن عفاف قلمداد می‌شد. اما این درحالی است که آن‌ها سرشار از عفاف هستند و از ابزار حیا استفاده نمی‌کنند. پوشش، رفتار، نگاه و گفتار میان همسران کاملاً متفاوت با روابط آن‌ها با دیگران است و این به جهت یکی شدن آن دو به‌واسطه پیوند زناشویی است و روشن است حیا نسبت به خود بی‌معنی است.

از ویژگی‌های حیا در قرآن می‌توان به پنهان بودن رفتار جنسی (نمل/۵۴ و ۵۶، عنکبوت/۲۹) صراحت نورزیدن در بیان مسائل جنسی (یوسف/۲۳)، کنترل نگاه (یوسف/۳۱، نور/۳۰ و ۳۱)، متعارف سخن گفتن (احزاب/۳۲، قصص/۲۵)، پوشش مناسب (نور/۳۰ و ۳۱)، اجازه گرفتن برای ورود به حریم خصوصی (نور/۵۸) نام برد.

قرآن کریم به‌صورت ویژه درباره حیا دختران حضرت شعیب^۸ در گفتار و رفتارشان، سخن گفته (قصص/۲۵) و در احادیث مربوط به این داستان قرآنی نیز به رابطه سرشار از حیا حضرت موسی^۸ با ایشان اشاره شده است (عروسی حیویتی، ۱۴۱۵).

فایده راهبردی حیا این است که تمایلات را کنترل می‌کند. ممکن است شخصی به اعتدال کامل، نبود تمایلات انحرافی و زیاده‌خواهی و ... دست نیافته باشد اما به‌واسطه حیا ارادی، خود را کنترل می‌کند و در نتیجه با استمرار به مراتب بالای عفاف دست می‌یابد.

۵-۳-۲. اراده

قرآن کریم در ۱۰ آیه از اراده و نقش بی‌بدیل آن در عفاف سخن گفته است که تمام این موارد به نقش راهبردی آن اشاره دارد.

براساس نگاه قرآن نفس اماره، انسان را به سمت زشتی‌ها سوق می‌دهد (یوسف/۵۳). طبیعتاً برای انسان‌های کم‌اراده، عفت‌ورزی و برخلاف هوای نفس عمل کردن دشوار است ولی با تقویت اراده می‌توان برخلاف جریان طوفانی هوای نفس حرکت نمود. حتی در مواردی مانند دلبسته بودن قبل از ازدواج که عفاف و اعتدال در تمایلات امری دشوار است، در این موارد نیز تقوا لازم دانسته شده و می‌توان با اراده رفتاری عقیقانه بروز داد (بقره/۲۳۵). از این‌رو می‌توان در برخی موارد از اراده به تقوا یاد کرد. تقوا به معنای حفظ خویشتن با هدف دوری از آسیب‌ها ابزاری است که عفاف را به دنبال خواهد داشت.

به هر روی یکی از پرکاربردترین راهبردهای عفاف عزم و اراده است. در قرآن کریم انسان عقیف، شخصیتی با اراده نشان داده شده است که توانایی محافظت از پوشش (نور/۳۰) و کنترل روابط جنسی خود را دارد (مؤمنون/۵). گریز حضرت یوسف از موقعیت گناه (یوسف/۲۴) و پایداری حضرت مریم در مقابل فردی غریبه که بعداً معلوم شد پیام‌آور الهی است (مریم/۱۸) نمونه‌هایی از اراده‌ی قوی برای حفظ عفاف است. هم‌چنین از نگاه قرآن انسان‌های بی‌عفت، افرادی سست اراده هستند که توان کنترل نفس خویش را ندارند (یوسف/۲۴ و ۳۱).

بر این اساس ارتباط میان زمینه‌های عفاف و راهبردها نیز مشخص می‌شود. عزت نفس، طهارت و ثبات شخصیت که از زمینه‌ها و زیرساخت‌های شخصیتی عفافند، به تقویت اراده کمک می‌کنند.

این راهبرد با گریز از موقعیت، ایستادگی و ثبات قدم، تغییر دادن شرایط و ... انجام می‌شود.

۵-۳-۳. صبر

بسیاری در ترجمه «و لیستعفف» (نور/۳۳) از واژه‌ی عفاف استفاده نموده‌اند و برخی هم به معنی خودداری و خویشتنداری ترجمه کرده‌اند و از ترجمه آن به صبر امتناع ورزیده‌اند. ترجمه‌ای که عفاف را به صبر معنا کرده باشد به ندرت یافت می‌شود؛ اما با این وجود مفهوم صبر در عفت‌ورزی بسیار پر رنگ است. صبر در عفاف نقشی راهبردی دارد.

می‌توان عفاف را به دو نوع منفعلانه و فعال تقسیم نمود. عفاف فعال آن است که فرد با انجام اقدامات مثبتی مانند ازدواج خود را عقیف نگاه دارد و به اعتدال در تمایلات برسد. عفاف منفعلانه صرفاً به معنای انجام ندادن اقدامات منفی و غیرعقیقانه است. بنابراین صبر که یک اقدام منفعلانه است از راهبردهای به‌دست آوردن عفاف است. البته انفعالی بودن صبر چیزی از ارزش آن نمی‌کاهد بلکه نشان می‌دهد که به تنهایی کافی نیست و افراد عقیف نیازمند روشهای فعال در حفظ عفاف هستند. به هر روی بدون صبر و پرهیزکاری، روش‌های فعال نیز قابل اجرا نیستند. ازدواج با شرایط و مراحل متعدّدش غالباً بدون اندکی صبر امکان‌پذیر نیست. در قرآن نیز پس آنکه حکم ازدواج با کنیزان را در صورت فراهم نبودن شرایط ازدواج با زنان آزاد بیان شده، خداوند فرموده است: «وَأَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَّكُمْ» (نساء/۲۵) یعنی بهتر است انسانی که توانایی صبر دارد از رابطه‌ی جنسی مشروع که با شأن اجتماعی او ناسازگار است، پرهیزد.

شکیبایی راهبردی است که ارتباط محکمی با آرامش درونی و عزت نفس دارد. قرآن کریم هنگام تبیین شخصیت دختران حضرت شعیب^۸ از صبر و وقار ایشان تمجید می‌کند که از ورود به جمع مردانه و ستم کار نسبت به زنان، پرهیز کردند تا مبدا شخصیت عقیف آن‌ها خدشه‌دار شود (قصص/۲۳).

۱. از ۵۴ ترجمه فارسی نرم‌افزار جامع التفاسیر نور تنها ترجمه نوبری عفاف را به صبر ترجمه نمود است. (نوبری، ۱۳۹۶)

۴-۳-۵. حفظ حریم

شرط سلامت هر رابطه ای، مرزبندی و ضابطه‌دار بودن آن است. حتی در رابطه میان همسران که پرده حیاء بسیار رقیق می‌شود هم برای محافظت از حریم‌ها باید تلاش نمود. چنانچه در روابط اجتماعی میان مردان و زنان حریم‌ها حفظ نشوند، عفاف خدشه‌دار می‌گردد. از این‌رو در بسیاری از آیات مربوط به عفاف جنسی بر بی‌پرده و آشکارا بودن روابط غیرعفیانه اشاره شده است (نمل/۵۴ و ۵۶، عنکبوت/۲۹). هم‌چنین در قرآن کریم نسبت به پوشیده بودن اندام و جلوگیری از تحریکات بصری تأکید شده است (نور/۳۰). بنابراین یکی از راه‌های بی‌عفتی آشکار نمودن رفتار و اندام جنسی است. از سوی دیگر مراعات حدود و حریم‌ها، عفت فردی و اجتماعی را تقویت می‌نماید. قرآن کریم درباره نگاه داشتن حریم نسبت به زنان نامحرم به‌ویژه همسران پیامبر گرامی اسلام می‌فرماید: از آنها مستقیماً درخواست نکنید و خواسته‌های خود را از پشت پرده بخواهید (احزاب/۵۳) که نشان از اهمیت حفظ حرمت‌ها و پاسبانی حریم‌ها دارد.

۵-۳-۵. معنویت

معنویت یک جنبه شخصیتی دارد که از آن تحت عنوان طهارت یاد شد. اما معنویت ابزاری برای حفظ عفاف نیز بشمار می‌آید. برنامه ریزی عملی برای تقرب نسبت به خداوند، یاد و ذکر الهی و استمداد و کمک‌خواهی از او در جلوگیری از انحراف و صیانت از عفاف نقش به‌سزایی دارد. خداوند در دو داستان حضرت یوسف و مریم B به این ویژگی راهبردی اشاره فرموده است. حضرت یوسف در پاسخ به تقاضای بی‌شمرانه زلیخا فرمود: مَعَاذَ اللَّهِ (یوسف/۲۳) به خدا پناه می‌برم و حضرت مریم به هنگام نزدیک شدن غریبه - که بعداً معلوم شد فرستاده الهی است - فرمود: إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَانِ مِنْكَ إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا (مریم/۱۸) من از تو به خدای مهربان پناه می‌برم البته اگر تو موجود باتقوایی باشی. در هر دو ماجرا بر کمک‌خواهی از خداوند برای نجات از رفتار غیرعفیانه طرف مقابل تأکید شده است.

۵-۳-۶. ازدواج آسان

ازدواج از مهم‌ترین، جامع‌ترین و قدرتمندترین نمونه‌های عفاف است. بنابراین یکی از راه‌های حفظ عفاف فراهم کردن شرایط ازدواج است.

برنامه‌ریزی قرآن برای حفظ پاکدامنی انسان‌ها، متناسب با توانایی‌های آنها است. بنابراین برای کسانی که توانایی رعایت عدالت نسبت به همسران - اعم از حقوق مالی و جنسی و... - را دارند اجازه ازدواج با چهار همسر دائم، ازدواج با همسران موقت و داشتن کنیز را صادر کرده است^۱. اما برای عموم مردم که از رعایت نشدن حقوق همسران می‌هراسند توصیه به ازدواج دائم با یک همسر شده است (نساء/۳). در برخی موارد که مرد یا زن مسلمان نمی‌توانند ازدواج دائمی خود را آغاز کنند راهکار موقت در نظر گرفته شده است (نساء/۲۴). ازدواج با کنیز هم به‌عنوان آخرین راهکار برای آنهایی است که از سویی شرایط تشکیل خانواده با زنان پاکدامن و آزاد را نداشته باشند و از سوی دیگر با صبر نمودن دچار مشقت شوند (نساء/۲۵). درحال حاضر با از بین رفتن کنیزداری، تنها راه زیست عفیانه ازدواج دائم و موقت میان مرد و زن آزاد است. قرآن کریم افراد جامعه را به زدودن افکار غلط درباره ازدواج فرا می‌خواند و به آنها دستور می‌دهد تا شرایط ازدواج را برای دیگران فراهم کنند (نور/۳۲). همه این‌ها برای حفظ عفاف است و اگر این شرایط مهیا نشد باز هم تأکید می‌کند که افراد بی‌همسر، عقیف بمانند (نور/۳۳) خواه با اقدام شخصی خود برای ازدواج یا با صبر و یا هر راهکار معقول دیگری که ممکن بود.

آسان‌گیری در ازدواج نیز زمینه را برای حفظ عفت فراهم می‌کند که در ماجرای حضرت لوط^۸ و قوم بد کردارش این مسئله مشهود است. او حتی حاضر بود در صورت توبه قومش برای نمونه دختران خود را به ازدواج برخی از آنها درآورد (حجر/۷۱، مکارم

۱. روشن است که صدور اجازه به‌معنای توصیه به آن نیست و اگر هم باشد چنین شخصی که توان رعایت تمامی حقوق مالی، عاطفی و جنسی را نسبت به حرمسرا داشته باشد مصداق ندارد.

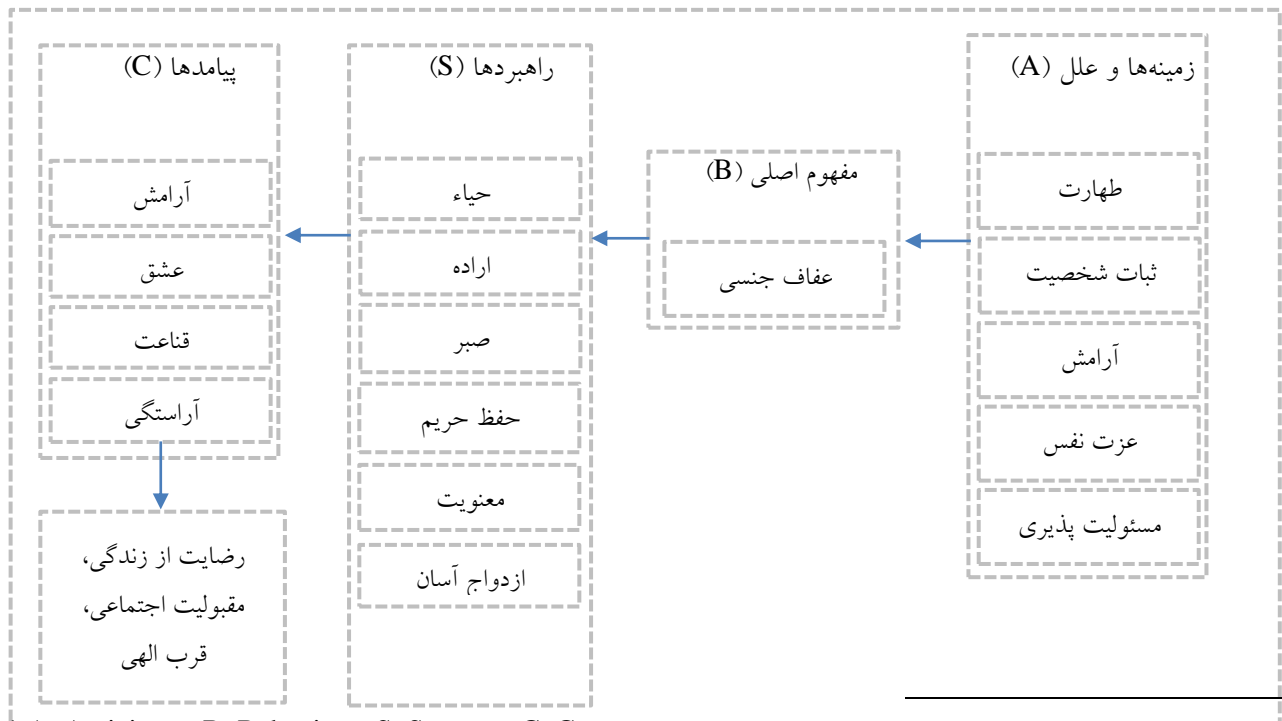
شیرازی، ۱۳۷۴) تا با این روش به آن‌ها بفهماند که ازدواج آسان بهترین راه کار در عفت‌ورزی است و در غیر این صورت و با ملاک قرار دادن چیزی غیر از دین و اخلاق، فساد کبیر جهان را فرا خواهد گرفت (کلینی، ۱۴۰۷ ق).

۵-۴- پیامدهای «عفاف جنسی»

رعایت عفاف پیامدهای فردی و اجتماعی فراوانی دارد. در قرآن کریم فوایدی برای عفاف ذکر شده که زمینه را برای قرب الهی فراهم می‌کند. به عبارت دیگر این پیامدها اهداف میانی هستند و راه را برای نیل به هدف نهایی باز می‌کنند. یکی از پیامدهای عفاف آرامش است. افراد عقیف دست کم به دلیل اعتدال در تمایلات به آرامش می‌رسند. در آیه ۲۱ سوره روم به دو پیامد مهم عفاف اشاره شده است. یکی از آن دو آرامش و دیگری عشق میان همسران است که هر دو از نشانه‌های خداوند و راه رسیدن به او به‌شمار آمده است (روم/۲۱). عشق میان همسران عامل قناعت و بسنده کردن آنها به یکدیگر است. افزون بر این، عفاف نیز بصورت مستقل از عوامل قناعت است. یکی از معانی «احسان» که در قرآن به‌کار رفته (نساء/۲۴)، وجود حالتی است که زن و شوهر یکدیگر را بی‌نیاز از غیر کنند و خانواده را چنان دژ محکمی در برابر انحراف و آسیب قرار دهند. چنین همسرانی لباس و آراستگی و آبروی برای شریک زندگی‌شان هستند. از این رو یکی دیگر از پیامدهای عفاف - که نمونه‌ی بارز آن تشکیل خانواده است - آراستگی و زیبایی است (بقره/۱۸۷). جامعه کسانی که شرایط ازدواج برایشان فراهم نمی‌شود - ولی اجازه نمی‌دهند کمبودهای جنسی، آنها را به انحراف و کژروی بکشاند و خود را از پرخاشگری ناشی از کمبودها، حفظ می‌کنند - افرادی باشخصیت و آراسته می‌بینند. پیامدهای یاد شده همگی در مسیر تقرب به خداوند قرار دارند و راه معرفت و نزدیک شدن به او را فراهم می‌کنند.

۶- بحث و نتیجه‌گیری

سرانجام پس از افزودن تمام مقوله‌های شناسایی شده و جمع کردن آن‌ها در یگ الگو، الگوی ABSC^۱ به‌عنوان الگوی نهایی با روش تحقیق «نظریه برخاسته از داده‌ها» عرضه می‌شود:

^۱ A: Anticipant; B: Behaviour; S: Strategy; C: Consequences

عکس ۲: مدل نقش آفرینی عفاف جنسی در بهروزی فردی و اجتماعی و تقرب نسبت به خدا

مقایسه پژوهش حجازی (۱۳۹۷) و پژوهش حاضر نشان می‌دهد که در برخی موارد یافته‌ها مورد تأیید سایر پژوهش‌ها هستند. حجازی یکی از اصول و بنیادهای عفاف را ایمان می‌داند اما با توجه به اینکه عفاف یک مفهوم جهانی است و با دقت در آیات قرآن کریم به نظر می‌رسد به کار بردن طهارت باطنی به جای ایمان مناسب‌تر است. البته ایمان و معنویت می‌توانند به عنوان یک راهبرد مهم در شکل‌گیری عفاف مطرح باشند. همچنان که حیا، اراده، حفظ حریم، صبر و ازدواج سایر راهبردهایی هستند که برخی از آنها در پژوهش حجازی با عناوین مشابه مطرح شده است.

به هر روی اعتبارسنجی این پژوهش بیش از آن که وابسته با سایر پژوهش‌ها باشد با توجه به انسجام درونی قابل ارزیابی است. در بحث مفهوم‌شناسی مفاهیم همسو با عفاف و رابطه دوسویه آنها مطرح شد. پس از بررسی تمامی آیات مربوط به عفاف و ساخت مدل مفهومی عفاف جنسی تمامی آن رابطه‌ها که به صورت فرضیه مطرح شد مورد تأیید قرار گرفتند.

ارائه‌ی این الگوی مفهومی یک فایده دیگر نیز داشت و آن دستیابی به تعریف جامع عفاف جنسی است. براساس این الگو، عفاف جنسی یعنی انسانی که از نظر شخصیتی سالم است، با اراده و عزم دورنی، حفظ حریم، ارتباط معنوی با خدا و در نهایت با ازدواج، به درجه‌ای از طهارت باطنی، قناعت و ثبات شخصیتی دست می‌یابد که تمایلات جنسی او در دو لبه افراط و تفریط قرار نخواهد گرفت.

References

1. Al-Ayashi, Muhammad Bin Massoud; 1380 A.H., Tafsir Al-Ayashi, proofreader: Rasouli Mahalati, Seyed Hashem, Tehran: Al-Mattabah Al-Elamiya. (in Persian).
2. Ali bin Musa al-Reza; 1402 A.H., Medicine of Imam al-Reza (Al-Rasalah al-Dhahabiyah), researcher: Najaf, Mohammad Mahdi, Qom: Dar Al-Khayam. (in Persian).
3. American Psychiatric Association, 2014, DSM-5 Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, translators: Hamayak Avadis Yanes, Hasan Hashemi Miyanabad, Daud Arab Qahestani, Tehran: Rushd. (in Persian).
4. American Psychological Association, —Executive Summary, Report of the APA Task Force on the Sexualization of Girls, 2007, as found at: <http://www.apa.org/pi/women/programs/girls/report-full.pdf>
5. Bahrani, Seyed Hashem; 1416 AH, Al-Barhan Fi Tafsir al-Qur'an, Tehran: Ba'ath Foundation. (in Persian).
6. Creswell, John; 2018, Qualitative survey and research design: choosing among five approaches (narrative research, phenomenology, foundational data theory, ethnography, case study), translator: Hassan Danaei Fard, Tehran: Eshraghi. (in Persian).
7. Draznin, Yaffa Claire (2001). Victorian London's Middle-Class Housewife: What She Did All Day (#179). Contributions in Women's Studies. Westport, Connecticut: Greenwood Press. pp. 95–96
8. Faiz Kashani, Mollah Mohsen; Bitā, Al-Mahjah al-Bayda fi Tahzeeb al-Ahya, Qom: Jamia Madrasin. (in Persian).
9. Farahidi, Khalil bin Ahmad, 1410 AH, Kitab al-Ain, Qom: Hijrat.
10. Farhangi, Ali Akbar; Bitā, human communication, Tehran: Rasa. (in Persian).
11. Fazlullah, Seyyed Mohammad Hossein; 1419 A.H., Tafsir Man Wahi Al-Qur'an, Beirut: Dar Al-Malaq Lal-Taba'ah and Al-Nashar. (in Persian).

12. Ghasemi, Vahid; (2018). structural equation modeling in social research using Amos Graphics, Tehran: Sociologists. (in Persian).
13. Ghazizadeh, Kazem; Ahmadi Salmani, Seyed Ali. (2016). Chastity in the verses of the Quran and a look at the hadiths, *Women's Book*, 9(36). (in Persian).
14. Hawizi's wedding, Abdul Ali bin Juma; 1415 A.H., Tafsir Noor al-Thaqlain, Qom: Ismailian.
15. Hijazi, Seyedah Shirin. (2017). the moral system of chastity from the perspective of the Holy Qur'an based on Surah Noor. *Quarterly Journal of the Social Cultural Council of Women and Family (Strategic Studies of Women)*, 20(80). (in Persian).
16. Holy Quran
17. Ibn Athir Jazri, Mubarak bin Muhammad; 1367, Al-Nahaye fi Gharib al-Hadith and Athar, researcher: Tanahi, Mahmoud Mohammad, Qom: Ismailian. (in Persian).
18. Ibn Babuyeh, Muhammad bin Ali; 1413 A.H., Man Laihzara al-Faqih, Qom: Jamia Modaresin. (in Persian).
19. Ibn Manzoor, Muhammad Ibn Makram; 1414 AH, Lasan-al-Arab, Beirut: Dar Sadir
20. Ibn Shuba Harani, Hasan bin Ali; 1363, Tohf al-Aqool on Aal al-Rasoul, Qom: Jamia Madrasin. (in Persian).
21. Jeffrey M, Mariama; 1389, Principles of Structural Equation Modeling, translated by Samad Rasulzadeh Aghdam, Tehran: Research Center for Cultural and Social Studies. (in Persian).
22. Karmi, Mohammad Saeed; (2015). Ethical dimensions and challenges of sexual diversity, Master's thesis, Higher Education Institute of Ethics and Education. (in Persian).
23. Kilini, Muhammad bin Yaqoob; (1407). AH, al-Kafi, researcher: Ghafari, Ali Akbar and Akhundi, Muhammad, Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiya. (in Persian).
24. Kunkel D, Eyal K, Biely E, et al. Sex on TV3: A Biennial Report to the Kaiser Family Foundation. Menlo Park, CA: The Henry J. Kaiser Foundation; 2003. Available at: www.kff.org/entmedia/loader.cfm?url=/commonspot/security/getfile.cfm&PageID=14209
25. Laumann, E. O., Gagnon, J. H., Michael, R. T., & Michaels, S. (1994). The social organization of sexuality: Sexual practices in the United States. Chicago: University of Chicago Press.
26. Majlesi, Muhammad Baqir bin Muhammad Taqi; 1404 A.H., Mirah al-Aqool fi Sharh Akhbar Al-Ar-Rasoul, scholar and proofreader: Seyyed Hashim Rasouli Mahalati, Tehran: Dar al-Kitab al-Islamiya. (in Persian).
27. Makarem Shirazi, Nasser; 1374, sample interpretation, Tehran: Dar al-Kitab al-Islamiyyah. (in Persian).
28. McFarlane M, Bull S, Rietmeijer C. The Internet as a newly emerging risk environment for sexually transmitted diseases. *JAMA* 2000, 284: 443-446
29. Mofid, Muhammad bin Muhammad; 1413 A.H., Al-Irshad in the knowledge of Hajjullah Ali al-Abad, Qom: Al-Bayt, peace be upon them (Congress of Shaykh Mofid). (in Persian).
30. Mostafavi, Hassan; 1368, Al-Habiq fi Kalamat al-Qur'an al-Karim, Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance. (in Persian).
31. Mufadl bin Umar; Bita, Tawheed al-Mafdali, researcher: Muzaffar, Kazem, Qom: refereed. (in Persian).
32. National Campaign to Prevent Teen and Unplanned Pregnancy, CosmoGirl.com, —Sex and Tech: Results from a Survey of Teens and Young Adults, 2008, pg. 4, as found at: <http://www.thenationalcampaign.org/sestech/>
33. Nobri, Sadiq; 2016, Translation of the Qur'an by Nubari, Tehran: Iqbal. (in Persian).
34. Ragheb Esfahani, Hossein Bin Mohammad; 1412 AH, al-Mufardat fi Gharib al-Qur'an, Damascus Beirut: Dar al-Alam al-Dar al-Shamiya
35. Sheikh Har Aamili, Muhammad bin Hassan; 1414 A.H., the gift of the nation to the rulings of the Imams, Mashhad: Astana al-Razwayh al-Maqdisa, Jamal al-Pakhuh al-Islamiyya.
36. Tabarsi, Fazl bin Hasan; 1993, Majam al-Bayan in Tafsir al-Qur'an, Tehran: Nasser Khosrow. (in Persian).
37. Tabatabai, Seyyed Muhammad Hossein, 1417 AH, Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an, Qom: Jamiat al-Madrasin. (in Persian).

38. Tamimi Amadi, Abdul Wahid bin Muhammad; 1410 AH, Gharr al-Hakam and Darr al-Kalam, Qom: Dar al-Kitab al-Islami. (in Persian).
39. Tarihi, Fakhr al-Din bin Muhammad; (1995), Majma Al-Baharin, Tehran: Mortazavi. (in Persian).
40. Tousi, Muhammad bin Al-Hassan; 1407 AH, Tahdeeb al-Ahkam, researcher: Khorsan, Hassan Al-Mousavi, Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyya.
41. Varam bin Abi Firas, Masoud bin Isa; 1410 A.H., Tanbih al-Khwatar and Nazhah al-Nawadir, known as Varram collection, Qom: Maktaba Faqih. (in Persian).
42. Yazdani, Abbas; 1377, Freedom: an analysis of freedom and sexual ethics, Qom: Abbas Yazdani. (in Persian).
43. Zahedi, Abdul Reza; Amrai, Ayoub; Nazarbeigi, Maryam. (2010). The method of the Holy Quran in the institutionalization of "chastity" and "hijab" (with a descending order approach). *Women's Social Cultural Council Quarterly (Strategic Studies of Women)*, 13(49). (in Persian).

Presenting a conceptual model of sexual chastity based on the verses of the Holy Quran (qualitative research)

Mohammad Saeed Karami

Level 4 of Qom Seminary, Master of Applied Ethics, Qom; Institute of Higher Education, Ethics and Education

M_saeedkarami@yahoo.com

Abstract:

Introduction: This research has presented the conceptual model of "sexual chastity" by identifying and examining the components of sexual chastity and factors of the model.

Method: This work is qualitative and fundamental research that has been described and analyzed in the section of presenting a conceptual model based on the theory derived from data. For this purpose, 7 concepts related to chastity were identified from the verses of the Qur'an and explained with a coherent approach. By providing a model, the role of some of these concepts in explaining sexual chastity was confirmed.

Findings: From a total of 345 verses of the Qur'an on sexual issues, 50 verses that were directly related to sexual chastity were selected, and then, with open coding, a total of 49 codes were identified. In the pivotal coding stage, the data were categorized into 19 elements and key concepts, and in the selective code stage, these concepts were subdivided into four template factors.

Conclusion: The factors of the model including the components of the focal category, contexts, and causes, strategic concepts, and consequences of sexual chastity were identified and at the end, during this process, the conceptual model of sexual chastity has been designed with a Quranic approach.

Keywords: chastity, sexual chastity, sexual ethics, conceptual model, Quran